

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DİLLƏR UNİVERSİTETİ

Əlyazması hüququnda

NURANƏ HACI QIZI SÜLEYMANOVA

BƏDİİ MƏTNİN TƏŞKİLİNDƏ KONTİNUUM
KATEQORİYASININ ROLU
(İNGİLİS DİLİNİN MATERIALI ƏSASINDA)

5708.01 – German dilləri

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru alimlik dərəcəsi
almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın

AVTOREFERATI

Bakı – 2013

İş Azərbaycan Dillər Universitetinin İngilis dilinin üslubiyatı və nitq mədəniyyəti kafedrasında yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbər filologiya üzrə elmlər doktoru, professor
Mehparə Tələt qızı Qayıbova

Rəsmi opponetlər: filologiya üzrə elmlər doktoru, professor
Nigar Çingiz qızı Vəliyeva

filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Bəylər İslamxan oğlu Hacıyev

Aparıcı təşkilat: Bakı Slavyan Universitetinin İngilis
filologiyası və İngilis dilinin tarixi və
qrammatikası kafedraları

Müdafiə 30/11__ 2013-cü il saat _____-da Azərbaycan Dillər Universiteti nəzdində elmlər doktoru və fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim olunan dissertasiyaların müdafiəsini keçirən D.02.081 Dissertasiya Şurasının iclasında keçiriləcəkdir.

Ünvan: AZ 1014, Bakı şəhəri, Behbudov küç., 60

Dissertasiya ilə Azərbaycan Dillər Universitetinin kitabxanasında tanış olmaq olar.

Avtoreferat _____ 2013-cü ildə göndərilmişdir.

D.02.081 Dissertasiya Şurasının
elmi katibi, filologiya üzrə
fəlsəfə doktoru, dosent

Sevda Davud qızı Vahabova

İŞİN ÜMUMİ SƏCİYYƏSİ

*Mövzunun aktuallığı.*Mətn qrammatikasının öyrənilməsi indiyədək cümlə ilə bağlı toplanmış ənənəvi qrammatik materialın yenidən nəzərdən keçirilməsini, cümlə-mətn münasibətlərinə aydınlıq gətirilməsini, mətn və cümlə qrammatikası arasındakı fərqli məsələlərin tədqiq edilməsini və beləliklə, mətn dilçiliyinin özünəməxsus problemlərini müəyyənləşdirməyi şərtləndirir.

Mətnin qrammatik və üslubi cəhətdən təşkilində kontinum kateqoriyası əsas rol oynayır. Ümumiyyətlə, mikromətn daxilində müstəqil cümlələr arasındakı əlaqələrin, eləcə də mikromətnlərin qrammatik və üslubi cəhətdən birləşərək makromətn yaratma xüsusiyyətlərinin tədqiqi həm də kontinum kateqoriyasının araşdırılması ilə sıx bağlıdır. Lakin kontinum kateqoriyası ayrıca bir cümlə həudurlarında nadir hallarda müşahidə edildiyi üçün ənənəvi qrammatikada diqqəti az cəlb etmişdir.

Mətnin qurulmasında təzahür edən kontinum kateqoriyası zaman və məkan fəlsəfi kateqoriyası ilə üzvi şəkildə əlaqəlidir. İ.Qalperin kontinum kateqoriyasını zaman və məkanda cərəyan edən faktların, hadisələrin müəyyən ardıcılığı kimi şərh edir və hadisələrin heç də eyni cür cərəyan etmədiyi müxtəlif mətn tiplərində müşahidə olunduğunu da qeyd edir.¹ Məsələn, bədii mətndə təsvir edilən faktların, hadisə və əhvalatların, ayrı-ayrı epizodların başlandığı, cərəyan etdiyi və bitdiyi zamanı və məkanı eksplisit və implisit şəkildə təsvir və təsəvvürünə imkan verən kontinum kateqoriyası həm də bədii mətnin özünün qrammatik və üslubi strukturunun təşkilində aparıcı rollardan birini oynayır.

Əlbəttə, bir tərəfdən, mətnin özünün qrammatik və üslubi strukturunun təşkilində aparıcı rol oynayan, digər tərəfdən isə mətnin adekvat qavranılmasını təmin edən belə bir mətn kateqoriyasının tədqiqata cəlb edilməsinin aktuallığı təkzibedilməzdir.

Tədqiqatın obyektı. Tədqiqat işinin obyektini bədii ədəbiyyat nümunələri təşkil edir. Bədii əsərdə elementlərarası qarşılıqlı əlaqə mövcuddur, onlardan biri digərini şərtləndirir, yəni o, funksional elementlərin vəhdətindən təşkil olunmuş vahid sistemdir. Bütün sistemlərdə olduğu kimi, bu sistem üçün də hierarxiklik və çoxsəviyyəlilik səciyyəvi əlamətdir. Bədii mətn digər mətn növlərindən kommunikativ-informasiya funksiya ilə ya-

¹ И.Р.Гальперин. Текст как объект лингвистического исследования. М.: Наука, 1981, s. 87.

naşı, kommunikativ-estetik funksiya daşması ilə də fərqlənir. Bu funksiyanın yerinə yetirilməsi bədii mətnin hiperstrukturlu xüsusiyyətini, yəni onun komponentləri arasında əlaqələrin yüksək dərəcədə mürəkkəbliyini müəyyənləşdirir.¹ Deməli, hər hansı mətn kateqoriyasının, xüsusən kontinum kateqoriyasının məhz bədii mətnlər əsasında öyrənilməsi daha dolğun faktların aşkara çıxarılmasına imkan verir.

Tədqiqatın predmeti. Tədqiqat işində mürəkkəb və psixoloji süjet qurmaqda mahir olan T.Drayzer, E.Heminquey, U.Folkner, C.Qolsuorsi, F.S.Fitzcerald, Ş.Anderson, C.D.Səlincer, F.O'Konnor və s. kimi klassik ingilis və amerikan yazıçılarının roman və hekayələrində müşahidə olunan zaman və məkan kontinumunu ilə bağlı faktlar tədqiqat işinin *predmetini* təşkil edir.

Tədqiqatın metodları. Dissertasiya işində dil vahidlərinin təsviri və kontekstual təhlili metodlarından istifadə olunmuşdur.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Tədqiqatın əsas məqsədi bədii mətnin təşkilində müstəsna rol oynayan kontinum kateqoriyasının parametrlərinin müəyyənləşdirilməsindən və onun mətnin adekvat qavranılmasında rolunun öyrənilməsindən ibarətdir. Bu məqsədlə tədqiqat işində aşağıdakı *vəzifələr* yerinə yetirilmişdir:

- bədii mətnin təşkilində mühüm rol oynayan digər mətn kateqoriyaları fonunda kontinum kateqoriyasının hüdudları müəyyənləşdirilmiş və onun başqa mətn kateqoriyaları ilə əlaqəsi işıqlandırılmışdır;

- kontinum kateqoriyasının bütün təfərrüatlarının araşdırılması üçün onun tərkib elementlərinin - zaman və məkan kontinumunun şərti olaraq fərqləndirilməsinin vacibliyi linqvistik baxımdan əsaslandırılmışdır;

- bədii mətndə zaman kontinumunun təşkili yolları və onun dil vasitələrilə ifadəsi öyrənilmişdir;

- bədii mətndə məkan kontinumunun təşkili yolları və onun dil vasitələrilə ifadəsi öyrənilmişdir.

Tədqiqatın fərziyyəsi. Zaman və məkan kontinumunun qrammatik və leksik ifadə vasitələri bədii mətndə yalnız praqmatik məqsədlərə xidmət etmir, həmçinin mühüm koqnitiv effekt yaradır.

Mövzunun öyrənilmə səviyyəsi. Mövzu ilə bağlı linqvistik ədəbiyyatın araşdırılması bədii mətnin təşkilində zaman və məkan kontinumunun mətn dilçiliyi və diskurs təhlili baxımından lazımi səviyyədə öyrənilmədiyini üzə

¹ А.Гринбаум. Философские проблемы пространства и времени. М.: Прогресс, 1969, с. 9.

çıxarır. Məlumdur ki, O.Moskalskaya, T.Qivon kimi mətn dilçiliyi sahəsində tədqiqat aparmış alimlərin əsərlərində¹ kontinum kateqoriyası bu və ya digər dərəcədə xatırlanmış, İ.Qalperin özünün adı çəkilən monoqrafiyasında² kontinuumu kiçik bir fəsil həsr etmiş, bəzi mənbələrdə isə ayrı-ayrı nəsr əsərlərində zaman və məkan əlaqələrinin tədqiqində problemə səthi toxunulmuşdur. Bədii mətnin kontinum kateqoriyasına aid aparılmış ayrıca elmi-tədqiqat işlərinə rast gəlmirik.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Mövzunun ilk dəfə geniş və sistemli şəkildə öyrənilməsi tədqiqat işinin *elmi yeniliyi* kimi dəyərləndirilə bilər. Tədqiqatda bədii mətnə zaman və məkan kontinumunun təşkili yollarının və bunun üçün dil vasitələrindən istifadə dərəcəsinin tədqiqi, bədii mətnin zaman və məkan konsepsiyasının cümlədə ifadə edilən zaman və məkan anlayışından fərqlərinin üzə çıxarılması, eləcə də kontinumun zaman və məkan şəxələri arasında implisit tərzdə təzahür edən fərqlərin müəyyənləşdirilməsi, kontinum kateqoriyasının mikromətnin və fraqmentin təşkilində, habelə bədii mətnin adekvat qavranılmasında rolunun aşkara çıxarılması tədqiqatın *elmi yeniliyi* sayıla bilər.

Tədqiqatın nəzəri əhəmiyyəti. Mövzunun işlənməsi mətnin qrammatikası və üslubiyyəti sahəsində daha bir elmi təsəvvürün formalaşmasına yol açır. Bədii mətnin xətti mənə və şaquli dərin anlam quruluşunun tədqiqi sintaktik-üslubi bütöv və onun hissələri haqqında, eləcə də onların bir-birinə münasibəti haqqında elmi-nəzəri fikri zənginləşdirir.

Tədqiqatın praktik əhəmiyyəti. Tədqiqat işinin əsas müddəalarından mətn kateqoriyaları haqqında elmi-tədqiqat işlərinin yazılmasında istifadə etmək olar. Kontinum kateqoriyasının işlənilməsi xarici dilin tədrisi məsələlərinin səmərəli həllinə, ingilis dilinin Azərbaycan auditoriyasında tədrisinin təkmilləşdirilməsinə və mətn və diskurs təhlilinin xüsusiyyətlərinə dair nəzəri biliklərin zənginləşdirilməsində yardımçı ola bilər.

Müdafiəyə təqdim olunan əsas müddəalar:

- Cümlənin zaman kateqoriyasından fərqli olaraq, bədii mətnə zaman kontinumunu dil vasitələri ilə həm eksplisit, həm də implisit şəkildə ifadə oluna bilər;

- Bədii mətnə zaman kontinumunun temporal ikonikliyə riayət

¹ О.И.Москальская. Грамматика текста. М.: Высшая школа, 1981, 183 с.; T.Givon Syntax: A functional-typological introduction. Vol. 2 Amsterdam: Benjamin, 1990.

² И.Р.Гальперин. Текст как объект лингвистического исследования. М.: Наука, 1981, 138 с.

olunması sayəsində təmin olunur, yəni cümlələrin ardıcılıq sırası təsvir olunan hadisələrin xronoloji ardıcılığını əks etdirir. Bu mənada felin müvafiq zaman formaları, zaman zərfləri və zaman semantikalı sözlər bədii mətnədə hadisələrin temporal ikonikliyini göstərmək üçün işlənən ən səciyyəvi vasitələrdir;

- Bədii mətnədə cərəyan edən hadisələrin biri-birilə kontakt və ya distant vəziyyətdə əlaqələndirilməsi məkan kontinuumunun formalaşmasından asılı olur. Məkan kontinuumunun zaman kontinuumundan fərqi onun istər kontakt, istərsə də distant vəziyyətdə təşkilinin dil vasitələrinin birbaşa iştirakı ilə həyata keçməsinədir. Məkan kontinuumunun təşkilində əsl məkan zərfləri, deysisilər və məkan semantikalı sözlər əsas rol oynayır;

- Zaman və məkan kontinuumunun iki variantı qeyd edilə bilər: 1) hadisələrin real ardıcılığını təqdim edən zaman və məkan kontinuumunu; 2) hadisələrin real ardıcılığının pozulmasına əsaslanan zaman və məkan kontinuumu. Bu iki variantın bir-birini izləməsi bədii əsərdə özünəməxsus bir ritm yaradır.

İşin aprobasiyası. Dissertasiya işi ADU-nun İngilis dilinin üslubiyatı və nitq mədəniyyəti kafedrasında yerinə yetirilmişdir. Tədqiqat işinin əsas müddəaları müəllifin çap edilmiş məqalələrində və konfrans materiallarında öz əksini tapmış, həmçinin göstərilən kafedranın elmi seminarında dinlənilmişdir.

Tədqiqatın strukturu. Tədqiqat işi giriş, üç fəsil, nəticə və istifadə edilmiş elmi ədəbiyyat və bədii mənbələrin siyahısından ibarətdir.

İŞİN ƏSAS MƏZMUNU

Dissertasiyanın giriş hissəsində mövzunun aktuallığı, elmi yeniliyi, nəzəri və praktik əhəmiyyəti, tədqiqatın məqsəd və vəzifələri, obyekt və predmeti, dil materialı və tədqiqat prosesində istifadə olunan metodları şərh olunur.

Dissertasiyanın “*Kontinuum anlayışı və onun başqa mətn kateqoriyaları ilə əlaqəsi*” adlı I fəslində bədii mətnin formalaşmasında kontinuum kateqoriyasının rolu, bədii mətnədə zaman və məkan kontinuumunun lingvistik statusu kimi məsələlər araşdırılır.

Fəslin I yarım fəslə “Bədii mətnin təşkili məsələləri” adlanır. E.Koseriun fikrincə, “fərd tərəfindən müəyyən bir situasiyada həyata keçirilən danışıq aktı və ya bir-biri ilə əlaqələndirilən danışıq aktları cərgəsi (şifahi

və ya yazılı) mətn deməkdir”.¹ P.Qiro mətn və üslub anlayışlarını bir-birinə yaxınlaşdıraraq hesab edir ki, mətn elə bir struktur, elə bir mütəşəkkil qapalı bütövdür ki, onun hüdudları daxilində işarələr öz üslubi effektlərini müəyyənləşdirən münasibətlər sistemi yaradır.²

Mətn semantikanın əsas vahididir və özünəməxsus cümləfövrü vahid hesab edilə bilməz. O, özlüyündə potensial olanın aktuallaşdırılmasıdır. Mətn söyləmələrə üzvlənə bilən və onların sadəcə pərçimlənməsinin nəticəsi olmayan bir vəhdətdir. İstənilən mətndə, o cümlədən bədii mətndə mətn yaradan faktorlar funksiyasında bir sıra struktur-qrammatik amillər çıxış edir. Mətnin komponentlərinin mətndaxili əlaqələrinin cəmi kimi təzahür edən bağlılıq kateqoriyası bir sıra amillərin köməyi ilə reallaşır. Bu amillər sırasında kontinuum kateqoriyası aparıcı kateqoriyadır. Mətn komponentləri arasındakı mənə əlaqələri struktur əlaqələrlə üzvi surətdə bağlı olur. Mətn komponentlərinin qarşılıqlı struktur əlaqələrindən kənarında qarşılıqlı mənə əlaqələrinə malik olması təsəvvür edilmir. Mətnin bütövlükdə hiperteması, məhz mənə aspektinin qarşılıqlı şəkildə bir-birini tamamlamasının, tərkib komponentlərindən hər birinin mövzusunun digəri ilə sıx birləşməsinin nəticəsində yaranır. Mətnin tərkib komponentləri aşağıdakı mənə münasibətlərinə daxil ola bilər: sadalama münasibəti, qarşılaşdırma münasibəti, ardıcılıq münasibəti və eynizamanlılıq münasibəti.

I fəslin “Kontinuum kateqoriyası və onun başqa mətn kateqoriyaları ilə əlaqəsi” adlı II yarım fəslində kontinuum kateqoriyasının birbaşa zaman və məkan anlayışları ilə bağlı olduğu qeyd olunur. “Kontinuum” termini nəyinsə fasiləsiz olaraq yaranmasını, başqa sözlə, zaman və məkan daxilində qırılmaz hərəkət axınını göstərir. Ancaq bu hərəkəti təhlil etmək üçün mətni oxuyarkən həmin hərəkəti dayandırmaq və bu zaman parçalara bölünən hissələrin bir-biri ilə əlaqəli şəkildə hərəkəti haqqında təsəvvür yaradan diskret əlamətlərini müəyyənləşdirmək lazım gəlir. Beləliklə, kontinuumu mətn kateqoriyası olmaq etibarilə zaman və məkan hüdudlarında baş verən fakt və hadisələrin müəyyən ardıcılığı kimi səciyələndirmək olar. Həm də bu zaman hadisələrin inkişafı müxtəlif mətn növlərində eyni cür cərəyan etmir. Bədii mətndə zaman konkret bir əsər daxilində hadisələrin inkişafını, onların ardıcılığını və çoxplanlılığını

1. Е.Косериу. Современное положение в лингвистике // Известия АН СССР, т. 36, 1977, № 6, с. 515.

¹ П.Гиро. Основные проблемы и направления в современной стилистике // Новое в зарубежной лингвистике, вып. 9, М., 1980, с. 35-69.

müəyyənləşdirir. Hadisələrin bədii zaman vasitəsi ilə məhdudlaşdırılan inkişafı danışıqda çoxplanlı şəkildə büruzə verir.

Kontinuum cümlə kateqoriyası deyildir, çünki cümlədə yalnız bir fikir ifadə edildiyi və həmin fikir inkişaf etdirilmədiyi üçün kontinuum cümlə daxilində təşəkkül tapa bilmir. V.N.Pavlovskaya bu məsələ ilə bağlı yazır: “Əlaqəli mətndə cümlələr kontekstdən kənarında, təcrid edilmiş şəkildə mövcud ola bilməz. Bir qayda olaraq, danışıq bir-biri ilə anlam və sintaktik münasibətlər baxımından sıx əlaqələndirilmiş cümlələr zənciri şəklində qurulduğu üçün hər bir cümləyə ümumi danışıq axınının üzvi hissəsi, həmin cümlənin öz maddi əksini tapdığı kontinuum elementi kimi yanaşmaq daha məqsədəuyğundur”.¹

Tədqiqat işinin I fəslinin III yarım fəslə “Kontinuumun iki tərkib hissəsi: zaman kontinuumu və məkan kontinuumu” adlanır. Kontinuum mətndə heç də həmişə özünün dəqiq formal zaman və məkan kəsiyində təzahür edə bilmir. Mahiyyətinə görə zaman və məkan faktlarının bir-birini ardıcıl və fasiləsiz əvəzləməsində özünü göstərən kontinuum mətnin oxunuşu zamanı ayrı-ayrı epizodlara parçalanır, ancaq inteqrasiya və koheziya kateqoriyalarının mövcudluğu bütövlükdə mətni bir proses kimi qəbul etməyə imkan verir. Beləliklə, zaman və məkan kontinuumunun iki variantı qeyd edilə bilər:

1) hadisələrin real ardıcılığını təqdim edən zaman və məkan kontinuumu;

2) hadisələrin real ardıcılığının pozulmasına əsaslanan zaman və məkan kontinuumu.

Bu iki variantın bir-birini izləməsi bədii əsərdə özünəməxsus bir ritm yaradır.

Bir qayda olaraq, zaman və məkan kontinuumu vəhdətdə götürülür, zaman və məkan kontinuumu bir-biri ilə üzvi şəkildə qırılmaz tellərlə bağlı olur. Buna baxmayaraq, bədii əsərdə istər-istəməz zaman kontinuumu ilə məkan kontinuumu arasında nisbət fərqi özünü göstərir. Bədii mətnlərdə məkan kontinuumu zaman kontinuumundan daha dəqiq verilir. Hadisənin cərəyan etdiyi məkanın coğrafi adı, həmin yerlərin təsviri çox vaxt mütləq gerçək planda təqdim olunur. Dil artıq proseslərin qabaqcadan məlum ölçü

1.В.Н.Павловская. О лингвистических принципах анализа организации текста. Теория и методы исследования текста и предложения // Межвузовский сб. научных трудов. Л.: Изд. ЛГПИ им. А.И.Герцена, 1981, s. 110.

vahidlərindən istifadə edir və dil daşıyıcısı həmin vahidlərin bu və ya digər dərəcədə müşahidə etdiyi sferasından faydalanır.

II fəsil “*Bədii mətnin təşkilində zaman kontinuumunun rolu*”nun tədqiqinə həsr olunmuşdur. Fəslin I yarım fəslə “Bədii mətnə zaman kateqoriyası” adlanır. Bədii mətnə zaman anlayışı bir neçə qatdan ibarət sistem şəklində təzahür edir. Birinci zaman yarım sistemi əsərin mətnində təsvir edilən zamandır. Bu hərəkətlərin, hadisələrin və əhvalatların cərəyan etdiyini göstərən zaman kimi başa düşülür. Belə zamanı təqdim etmək üçün felin müxtəlif zaman formalarından istifadə edilir.

C.Qolsuorsinin “Saqa”sına daxil olan “The Man of Property” (“Mülkiyyətçi”) romanı “adətən” baş verənlərin təsviri ilə açılır:

Those privileged to be present at a family festival of the Forsytes have seen that charming and instructive sight—an upper-middle class family in full plumage. But whosoever of these favoured persons has possessed the gift of psychological analysis (a talent without monetary value and properly ignored by the Forsytes), has witnessed a spectacle, not only delightful in itself, but illustrative of an obscure human problem...

Forsaytların ailəvi tədbirlərinə dəvət alan hər kəsin gözü qarşısında füsunkar və ibrətamiz bir mənzərə - ingilis burjuaziyasının yüksək zümrəsinə mənsub ailənin cah-cəlalı canlarıdır. Ancaq əgər belə xoşbəxtlərdən hansısa psixoloji təhlil qabiliyyətinə malik olsa idi (bu istedad pulla qiymətləndirilmədiyi üçün Forsaytlar tərəfindən heç bir əhəmiyyət daşımurdu), özlüyündə yalnız heyratamiz olan deyil, həm də bəşəriyyətin qaranlıq problemlərindən birini aşkara çıxara bilən mənzərə ilə rastlaşırdı. Bütün bunlar “adətən” olurdu və buna görə də təsvir edilən fakt təbii ki, mikromətnin zaman kontinuumu çərçivəsinə sığışmır.

Müəllif burada təhkiyəni davam etdirmək üçün, konkret il göstərməyə də, bir-birinin ardınca gələn zaman kontinuumları verir:

On the first of the year they mailed her a tax notice. February came, and there was no reply. They wrote her a formal letter, asking her to call at the sheriff's office at her convenience. A week later the mayor wrote her himself, offering to call or to send his car for her, and received in reply a note on paper of an archaic shape, in a thin, flowing calligraphy in faded ink, to the effect that she no longer went out at all. The tax notice was also enclosed, without comment.

Belə bir fakta da diqqət yetirmək lazımdır ki, konkret zaman hədudlarından kənara çıxan “adətən” baş verənlər həm də müəllif zamanı kimi qəbul edilə bilər. Konkret olaraq gizli və ya aşkar zaman kontinuumu

arasına “adətən” cərəyan edən hadisənin bir fakt kimi yerləşdirilməsi ilə müəllif mətnin ümumi zaman kontinuumuna fərdi müdaxilə edir və bununla epizoda müəllif “mən”ini daxil etmiş olur.

II fəslin II yarımfəslə “Bədii mətndə zaman kontinuumunun təşkili yolları” adlanır. Bədii mətndə “zaman” dedikdə, hadisənin baş verdiyi “vaxt”, hadisənin əvvəlindən axırınadək cərəyan etdiyi zaman dedikdə isə “müddət” nəzərdə tutulur. Bir halda vaxt konkret göstərilir, hadisənin cərəyan etdiyi müddət isə göstərilə də, göstərilməyə də bilər, ancaq hər iki halda bu müddət oxucu tərəfindən ya eksplisit, ya da implisit tərzdə qavranılır. İkinci halda isə vaxt konkret göstərilməyə bilər, ancaq bu halda da müddət eksplisit və ya implisit şəkildə qavranılacaqdır. Nümunələrə müraciət edək.

F.S.Fitsceraldın “Babylon Revisited” (“Yenə də Babilistan”) hekayəsinin aşağıdakı parçasında qəhrəmanın hərəkətləri həm vaxt, həm də müddət baxımından izlənilir:

He felt the stillness from the moment he got out of the taxi and saw the doorman, usually in a frenzy of activity at this hour, gossiping with a chasseur by the servants' entrance.

Passing through the corridor, he heard only a single, bored voice in the once-clamorous women's room. When he turned into the bar he traveled the twenty feet of green carpet with his eyes fixed straight ahead by old habit; and then, with his foot firmly on the rail, he turned and surveyed the room, encountering only a single pair of eyes that fluttered up from a newspaper in the corner...

/Çarli taksidən düşən kimi bir sakitlik hiss etdi və gördü ki, adətən günün bu vədəsi heç nəfəsini də dərməyə vaxtı olmayan qapıçı xidməti girişdə durub chasseur ilə qeybət edir.

O, dəhlizlə irəliləməyə başladı və vaxtilə cikkiltidən qulaq tutulan qadınlar otağından yalnız tənha bir darıxdırıcı səs gəldiyini eşitdi. Bara dönüb, yaşıl xalçanın üzəri ilə köhnə adəti üzrə düz qabağına baxa-baxa piştaxtaya doğru on beş addım irəli getdi, əyləşərək ayağını dayağa qoydu, yalnız bundan sonra geri dönüb ətrafa baxdı və küncdə oturmuş bir nəfər oxuduğu qəzətdən başını qaldırıb ona baxdı.

Bu mikromətdə Çarlinin qeyri-müəyyən bir vaxt (*at this hour*) daxilində taksidən düşüb mehmanxanaya gəlməsi ilə başlanan hərəkətlərinin təsviri özü həmin hərəkətlərə zaman sərf olduğunu göstərir ki, bu da, daha dəqiq desək, müddətdir, həmin hərəkətlərin təsvirini oxuyan şəxs Çarlinin taksidən düşəndən sonra barın piştaxtası arxasında rahatca əyləşməsinə qədər keçən (qısa) müddəti implisit tərzdə qavrayır.

Haqqında danışdığımız halda zaman kontinuumunun təşkili üçün heç bir dil vasitəsindən istifadə edilmir. Ancaq burada da iki vəziyyət fərqləndirilməlidir. Birinci vəziyyətdə ya vaxta, daha doğrusu, çox vaxt onun bir kəsiyinə, ya da müddətə və ya onun bir kəsiyinə işarə edilir. İkinci vəziyyətdə nə vaxt, nə də müddət dilin hansısa bir vasitəsi ilə göstərilir.

T.Drayzerin “Amerika faciəsi” romanının qəhrəmanı Klayd indiyədək sevişdiyi Robertadan yaxa qurtarmağa, təzəcə tanış olduğu Sondranı ələ keçirməyə çalışdığı bir vaxtda Cill Trambal onu bacısı Gertruda ilə Stillər ailəsinin təşkil etdiyi rəqs axşamına getməyə dəvət edir. Orada Sondranın da olacağını bilən Klayd buna məmnuniyyətlə razılıq verir.

But meanwhile Clyde, having gone to the Trumbulls', and later to the Steeles', was flattered and reassured by a series of developments such as a month before he would not have dreamed of anticipating. For at the Steeles' he was promptly introduced to a score of personalities there who, finding him chaperoned by the Trumbulls and learning that he was a Griffiths, as promptly invited him to affairs of their own — or hinted at events that were to come to which he might be invited, so that at the close he found himself with cordial invitations to attend a New Year's dance at the Vandams' in Gloversville, as well as a dinner and dance that was to be given Christmas Eve by the Harriets in Lycurgus, an affair to which Gilbert and his sister Bella, as well as Sondra, Bertine and others were invited.

And lastly, there was Sondra herself appearing of the scene at about midnight in company with Scott Nicholson, Freddie Seels and Bertine (T.Dreiser).

Klayd əvvəlcə Trambalların evinə, sonra isə Vanda Stilgilə getdi və hər yerdə elə maraqla qarşılandı ki, bir ay öncə bunu heç arzulaya da bilməzdi. Vanda Stilin evində onu bir çoxları ilə tanış etdilər. Həmin adamlar onun gənc Tramballara gəldiyini görüb və onun Qriffits olduğunu bilib Klaydı öz evlərinə dəvət etdilər və ya ona çatdırdılar ki, tezliklə onu evlərinə çağıracaqlar. Gecənin sonunda o, çox böyük məmnuniyyətlə Vendəmlərin Qloversvildəki yeni il axşamına, Harriətlərin Likurqdakı nahar və rəqs tədbirinə dəvət olundu. Həmin gecəyə Gilbert və Bella, həmçinin Sondra, Bertina və başqaları da dəvət olunmuşdular.

Nəhayət, gecəyarısına yaxın Skott Nikolsonun, Freddi Səlsin və Bertinanın müşayiəti ilə Sondra özü də gəlib çıxdı.

Göründüyü kimi, Klayd əvvəlcə Trambalların evinə gedir, ancaq müəllif burada nə baş verdiyi, hansı hərəkətin yerinə yetirildiyi haqqında heç nə demir. Çünki Trambalların evinə gedən Klaydın Cilin bacısı Gertrudanı

Vanda Stilgilə hansı tərzdə dəvət etməsinin süjetin bu epizoduna heç bir dəxli yoxdur. Burada məqsəd Klaydın sonrakı məkanda, Vanda Stilin evində Sondra ilə necə görüşdüyünü təsvir etməkdir. Buna görə də, yazıçı əsas diqqəti sonrakı məkanda cərəyan edənlərə yönəldir, həmin mikromətdə vaxt və müddətə əhəmiyyət verilmir. Sonrakı epizodda isə vaxt (faktın sona çatdığı zaman) göstərilir.

II fəslin III yarımfəsli “Bədii mətdə zaman kontinuumunun təşkilində felin zaman formalarının rolu” adlanır. Mətdə zaman kontinuumunun qurulmasında felin hansı zamanda işlədilməsi əhəmiyyət kəsb etmir. Mikromətdə felin ya hansısa bir zaman formasından, ya da müxtəlif zaman formalarının kombinasiyasından istifadə edilir. Mətnyaradan amil olan kontinuum üçün fellərin mənasının cümlə hüduqlarından daha çox, böyük mətn parçalarında dəyişdirilməsi daha səciyyəvidir.

Zaman kontinuumu və cümlənin zaman kateqoriyası anlayışları, ümumiyyətlə, danışıqın zaman konsepsiyası ilə əlaqədar olduğu üçün ilk növbədə cümlənin zaman kateqoriyasını müəyyənləşdirən fel formalarının mətnin zaman kateqoriyasının təşəkkülündə iştirakı məsələsinə diqqət yetirmək lazım gəlir. Burada felin morfoloqiyası, o cümlədən onun zaman formaları və bu formalar arasında semantik-funksional münasibətlər nəzərdən keçirilməlidir.

İngilis dilindəki *Past Continuous* forması keçmiş zaman forması ilə indiki zamanın əks etdirilməsi qabiliyyətini daha artıq ortaya qoyur. Bu zaman-növ formasının özünəməxsus spesifikliyi sayəsində *Past Continuous* hərəkət və hadisəni onun davamı prosesində görməyə imkan verir ki, bu da öz növbəsində proses haqqında obrazlı təsəvvür yaradır, yəni prosesin özünü təsvir edir. Mikromətdə felin başqa formalarının və növlərinin işlədilməsi bu imkanı daha da “rəsmiləşdirir”. Bunu aşağıdakı nümunədə müşahidə edirik:

In the spring of the year 1881 he was visiting his old school-fellow and client, George Liversedge, of Branksome...

1881-ci ilin yazında o öz məktəb yoldaşı və müştərisi Corc Liversedcgilə getmişdi...

Verilmiş parçada /he was visiting/ *Past Continuous* forması hadisənin fərqləndirilməsinə və indiki zamana yönəlməsinə yol açır.

II fəslin IV yarımfəsli “Bədii mətdə zaman kontinuumunun təşkilində zaman zərflərinin və zaman semantikəli sözlərin rolu” adlanır. Mətdə zaman kontinuumunun təşkilində əslində ayrı-ayrı sözlər deyil, mikromətni təşkil edən bütöv cümlələr kompleksi və mikromətnlər məcmusu iştirak

edir. Ancaq istər bu cür cümlələr kompleksinin, istərsə də fraqmentlərin zaman kontinuumunun qurulmasında rolunu öyrənmək üçün onlardan hər birinin leksik və qrammatik strukturunun araşdırılması mühüm əhəmiyyət kəsb edir. G.Hüseynova¹ mətnin zaman kontinuumunun təşkilində ayrı-ayrı cümlələri və mikromətnləri bir-biri ilə əlaqələndirən dil vasitələri arasında zaman zərflərini, zaman zərfliyi rolunda çıxış edən temporal semantikali sözləri və zaman budaq cümlələrini xüsusilə vurğulayır. Bədii mətndə zərflər ilk növbədə faktın, hadisənin və əhvalatın baş verdiyi vaxtı göstərməyə xidmət edir.

*The morning came, could... and at half-past ten the first carriage...
Then came two Haymans – Giles and Jesse...*

And presently James said:

“Well, I think we ought to be starting” (J.Galsworthy).

Dəfn səhəri hava soyuq idi... saat on birin yarısında birinci kareta gəldi... Sonra tam sükut içində iki nəfər - Caylz və Cess Haymenlər gəldilər...

Və, nəhayət, indi Ceyms dedi:

- Yaxşı, məncə, vaxtdır.

Bu parçada işlənmiş /the morning, then/, /presently/ zərfləri cümlə üzvü kimi müxtəlif funksiyalarda (birinci cümlədə mübtədə, ikinci və üçüncü cümlələrdə zaman zərfliyi) çıxış etsə də, hamısı birlikdə mikromətdə zaman kontinuumunun yaradılmasına (faktların baş verdiyi vaxtın göstərilməsinə) xidmət edir.

III fəsil “*Bədii mətnin təşkilində məkan kontinuumunun rolu*”nun tədqiqinə həsr olunmuşdur. III fəslin I yarım fəslə “*Bədii mətndə məkan kateqoriyası*” adlanır. Zaman kontinuumu kimi, məkan kontinuumu da bədii mətnin kompozisiyasının tərtibində əsas rol oynayan amillərdən biridir. Mətni zamansız təsəvvür etmək mümkün olmadığı kimi, məkansız da təsəvvür etmək mümkün deyildir.

Dilçilikdə cümlənin, daha doğrusu, felin zaman kateqoriyası öyrənilmədiyi halda, məkan kateqoriyası bəzəndə haqlı olaraq söz deyilmir, çünki heç bir felin məkan forması yoxdur. Mətnin qrammatikasında isə zaman və məkan kontinuumunun varlığı həm də linqvistik zaman və məkan kateqoriyaları haqqında danışmağa imkan verir. Zaman kontinuumundan fərqli olaraq, məkan kontinuumunun məxsusi dil vasitələri olmadan təşkili

¹ G.Hüseynova. Temporallığın mətnyaradıcı xüsusiyyətləri (ingilis və Azərbaycan dillərinin materialları əsasında): Filol.e.n. ... dis.avtoref. Bakı, 2008, s. 3.

mümkün deyildir. Aşağıdakı nümunəyə diqqət yetirək:

The door of Henry's lunch-room opened and two men came in. They sat down at the counter.

"What's yours?" George asked them.

"I don't know," one of the man said. "What do you want to eat, Al?"

"I don't know," said Al. "I don't know what I want to eat."

Outside it was getting dark. The street-light came on outside the window. The two men at the counter read the menu. From the other end of the counter Nick Adams watched them. He had been talking to George when they came in (E.Hemingway).

Henrinin qəlyanaltısının qapısı açıldı. İki nəfər içəri daxil olub piştaxtanın yanında oturdu.

- Sizin üçün nə hazırlayım? – Corc onlardan soruşdu.

- Heç özüm də bilmirəm, - onlardan biri dedi. – El, sən yeməyə nə istəyirsən?

- Bilmirəm, - El cavab verdi. – Nə yemək istədiyimi özüm də bilmirəm.

Bayırda hava qaralırdı. Pəncərənin qabağındakı küçənin fənəri yandı. İçəridəki iki nəfər menyunu oxuyurdu. Nik Adams piştaxtanın küncündən onları süzürdü. Müştərilər içəri girəndə Nik orada dayanıb Corcla söhbət edirdi.

Bu kiçik mətndə məkan kontinuumu eksplisit şəkildə, məkan zərflərinin və məkan semalı sözlərin (Henry's lunch-room; at the counter; outside; on outside the window; at the counter; from the other end of the counter) vasitəsi ilə ifadə edilmişdir. Bu cür müşahidələr zaman kontinuumunun təşkilinin üsul və yollarının necə zəngin olduğunu əks etdirir.

III fəslin II yarım fəslə "Bədii mətnə məkan kontinuumunun təşkili yolları" adlanır. Tədqiqatçılar göstərir ki, "mətnin xəttlik qabiliyyəti ilə gerçəkliyin kontinual təbiəti arasında mövcud olan ziddiyyəti aradan qaldırmaq mətnin ekran effekti yaranarkən müəyyən dərəcədə qavrama tempinin yüksəlməsi sayəsində mümkün olur".¹ Bu məsələ "ekran effekti yaradan" məkan kontinuumuna münasibətdə daha bariz təzahür edir. T.Drayzerin "Amerika faciəsi" romanından seçilmiş iki mikro-mətnə diqqət yetirək:

But as Hegglund had explained to Ratterer and Higby since it was being used without the owner's consent, they must meet rather far out-the men in one of the quiet streets near Seventeenth and West Prospect, from which point they could proceed to a meeting place more convenient for the

1. Дж. Уитроу. Естественная философия времени. М.: Прогресс, 1964, с. 63.

girls, namely, Twentieth and Washington. From there they would speed via the west Parkway and the Hannibal Bridge north and east to Harlem, North Kansas City, Minaville and so through Liberty and Moseby to Excelsior Springs. Their chief objective there was a little inn—the Wigwam—a mile or two this side of Excelsior which was open the year round.

Amma Heqqlandın Rettererə və Hiqbiyə başa saldığı kimi, maşını sahibindən icazəsiz götürərlər, buna görə də yaxşı olar ki, onu haradasa uzaq bir yerdə, On yeddinci küçə ilə Qərb prospektinin yaxınlığındakı sakit küçələrdən birində axtarsınlar; oradan qızları rahatca qarşılamaq mümkün olan yerə, yəni İyirminci küçə ilə Vaşinqton Stritə tərəf gedərlər. Sonra isə maşını Qərbi park yolu ilə Hannibal körpüsündən keçib şimal-şərq istiqamətində Harlemə, Şimali Kanzas Sitiyə, Maynavillə doğru və Liberti ilə Mosbidən keçərək Ekselsior Springə doğru sürərlər. Bu səfərin əsas məqsədi Ekselsiordan bir-iki mil məsafədə yerləşən, il boyu açıq olan kiçik “Viqvam” mehmanxanası idi; “Viqvam” eyni vaxtda həm restoran, həm dansinq, həm də hotel idi.

Bu mətn parçası cəmi üç cümlədən ibarətdir. Hər bir cümlədə məkan anlayışı konkret yer adları ilə ifadə olunmuşdur.

Birinci cümlədə /near Seventeenth and West Prospect → Twentieth and Washington/ istiqamətində, ikinci cümlədə /west Parkway and the Hannibal Bridge → north and east to Harlem → North Kansas City → Minaville → through Liberty and Moseby → Excelsior Springs/ istiqamətində, üçüncü cümlədə isə /the Wigwam → Excelsior/ istiqamətində yerdəyişmə təqdim edilir və bütün bunlar hər bir cümlənin xətti inkişafı boyu verilir. Üç cümlənin yaratdığı kompleksin strukturu baxımından isə məkan kontinuumu artıq xətti deyil, şəquli mahiyyət (dərnlilik mahiyyəti) kəsb edir.

Cəmi iki abzasdan sonra, kiçik distant vəziyyətində qəhrəmanların nəzərdə tutulan marşrutu reallaşdırması təsvir olunur:

Along the West Bluff Road, Washington and Second Streets, they finally made their way across the Hannibal Bridge to Harlem, and from thence along the winding and hill-sentineled river road to Randolph Heights and Minaville. And beyond that came Moseby and Liberty, to and through which the road bed was better, with interesting glimpses of small homesteads and the bleak snowcovered hills of January.

Maşın Uest Bluff Roud, Vaşinqton Strit və İkinci küçə boyu şütüyərək, Hannibal körpüsünü keçib, Harlemin yanından ötdü və bundan sonra çayın sahilindəki təpələrlə əhatələnmiş əyri-üyrü küçə ilə Rəndolf yüksəkliyinə və Maynavillə tərəf irəlilədi. Mosbi və Libertinin yanından ötdü. Burada yol

yaxşı idi, mənzərəli kiçik evlər və yanvar qarına bürünmüş təpələr gözə dəyirdi.

Orijinalda cəmi iki cümlədə verilmiş epizodun birinci cümləsində məkan kontinuumu /the West Bluff Road → Washington and Second Streets → across the Hannibal Bridge → Harlem → river road → Randolph Heights and Minaville/, ikinci cümləsində isə /Moseby and Liberty/ istiqamətində xətti şəkildə verilmişdir. Burada da iki cümlənin yaratdığı kompleksdə kontinuum şaquli dərinlik mahiyyəti kəsb edir.

Ümumiyyətlə, məkan kontinuumunun bir-birinə müəyyən qədər yaxın və ya uzaq olsa da, məhz distant vəziyyətdə verilməsi, başqa sözlə, hərəkət və hadisələrin yerdəyişməsinin fraqment boyu “səpələnməsi” həm də təhkiyənin rəvanlığına, emosionallığın zəiflədilməsinə, neytrallığın isə, əksinə, artırılmasına, hadisələrin nizamla, obrazlı desək, “səbrlə” irəliyə hərəkətinin təsvirinə xidmət edir. Bununla belə, mikromətnin teması belə distant vəziyyətdə olan məkan kontinuumlarını bir-biri ilə şaquli istiqamətdə əlaqələndirir.

III fəslin III yarımfəsli “Bədii mətndə məkan kontinuumunun təşkilinin dil vasitələri” adlanır. Bədii mətndə zaman kontinuumu həm dil vasitələrilə, həm də implisit şəkildə təşkil oluna bildiyi halda, məkan kontinuumu yalnız eksplisit tərzdə, yəni dil vasitələrinin iştirakı ilə reallaşır.

Mətdə hadisə epizodlarının bir-biri ilə kontakt və ya distant vəziyyətdə əlaqələndirilməsi məkan kontinuumunun təşkilindən asılı olur. Məkan kontinuumunun zaman kontinuumundan kiçicik incə fərqi bundan ibarətdir ki, onun istər kontakt, istərsə də distant vəziyyətdə təşkililə dil vasitələrinin birbaşa iştirakı ilə həyata keçirilir.

Mətnin məkan kontinuumunun təşkilində ayrı-ayrı cümlələri və mikromətnləri bir-biri ilə əlaqələndirən dil vasitələrini aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar: əsl məkan zərfləri, deyktik sözlər, məkan semantikalı sözlər, məkan budaq cümləsi.

Məkan zərfləri mikromətni təşkil edən cümlələrin tərkibində bir cümlə üzvü olaraq məkan zərfliyi funksiyasında çıxış edir, məkan kontinuumunun təşkilində özünə məxsus olan səciyyəvi vəzifəni yerinə yetirir.¹ Məsələn:

And various boys and girls, men and women, walking *here and there*, some of them flirting as Clyde could see. (T.Dreiser)

¹ М.Л.Рубинштейн. Пути грамматикализации пространственных местоименных наречий: начало исследования (на материале русских тут/там в сравнении с английскими here/there) / Доклады международной конференции, М.: Диалог, 2004, с. 526-529

Oğlanlar və qızlar, kişilər və qadınlar orada-burada gəzişir, bəziləri arasında isə Klayd sevgi macərələrinin yaşandığını müşahidə edirdi.

Burada “here” və “there” məkan zərfləri məkan kontinuumunun təşkilində əsas vasitələrdir. Həmin zərflərin bu cür işlənməsi onların məkanda lokallaşma və referensial funksiya daşdıqlarını bir daha sübut edir.

Mətnin məkan kontinuumunun təşkilində məkan semalı sözlər daha fəal rol oynayır. Məkan semalı sözlər ön qoşması ilə işləndikdə məkan zərfliyi rolunda çıxış edir və bu halda onların məkan kontinuumunun yaradılmasında iştirakı əsl məkan zərflərinin və deyktik sözlərin iştirakından fərqlənir. Məsələn:

A long peal at the door-bell; the bonne a tout faire passed through and went *down the corridor*. The door opened upon another long ring, and then voices, and the three in the salon looked up expectantly; Richard moved to bring the corridor within his range of vision, and Marion rose. Then the maid came back *along the corridor*... (F.S.Fitzgerald).

Qapının uzun sürən zəngi çalındı; otaq boyu dəhlizə tərəf bonne a tout faire yayıldı. İkinci uzun sürən zəngdən sonra qapı açıldı, qonaq otağındakı üç nəfər başlarını yuxarı qaldırdılar. Riçard elə yerə keçdi ki, oradan dəhlizdə baş verənləri görmək mümkün idi. Marion ayağa qalxdı. Sonra xidmətçi dəhlizlə geriyyə qayıtdı.

Adətən məkan sematikalı sözlər hər bir cümlədə məkan zərfliyi rolunda çıxış edir.

Tədqiqat işində aşağıdakı *nəticələr* əldə olunmuşdur:

1. Kontinuum kateqoriyası mətnin qrammatik və üslubi təşkili münasibətlərini nizamlayan müstəsna kateqoriyadır.

2. Əlaqəlilik, bir tərəfdən, dil obyektı olmaq etibarilə mətnin immanent xüsusiyyətlərindən biridir, ikinci tərəfdən isə mətndə modelləşdirilən obyektiv gerçəkliyin dərin şaquli iç əlaqələrini əks etdirir. Bu xüsusiyyət mətnə zaman və məkan kontinuumunun fəal yer tutmasına zəmin yaradır.

3. Zaman və məkan kontinuumu vəhdət halında götürülür, çünki zaman və məkan kateqoriyası kimi, zaman kontinuumu ilə məkan kontinuumu da bir-biri ilə üzvi vəhdət təşkil edir. Bədii mətnə zaman kontinuumu ilə məkan kontinuumu arasında nisbət fərqi özünü göstərir. Bədii mətnə məkan kontinuumu zaman kontinuumundan daha dəqiq verilir.

4. Bədii mətnə zaman anlayışı iki formada və iki məzmununda təzahür edir. Birinci halda zaman müəyyən dil vasitələrindən istifadə etməklə konkret göstərilir. İkinci halda zaman kontinuumu hərəkətlərin, hadisə və əhvalatların sadəcə təsviri ilə əks etdirilir və belə təsvir arxasında müəyyən

zamanın davam etməsi oxucu tərəfindən intuitiv şəkildə qavranılır.

5. Məkan kontinuumu da bədii mətnin əsərin kompozisiyasının tərtibində əsas rol oynayan amillərdən biridir. Mətnə zaman kontinuumu eksplisit olduğu kimi, implisit şəkildə də təzahür etdiyi halda, məkan kateqoriyasına münasibətdə vəziyyət başqa cürdür. Mətnin məkan konsepsiyası yalnız “qeyd edilən elementlər” vasitəsi ilə (eksplisit tərzdə) həyata keçirilir. Zaman kontinuumundan fərqli olaraq, məkan kontinuumunun dil vasitələrinin iştirakı olmadan təşkili mümkün deyildir.

Mövzu ilə bağlı aşağıdakı elmi məqalələr çap edilmişdir:

1. Zaman kontinuumu haqqında // Elmi xəbərlər. Bakı: ADU, 2004, № 2, s. 76-79
2. Zaman kontinuumunda fel formalarının mövqeyi // Elmi axtarışlar, Bakı: AMEA, 2005, s. 103-107
3. Zaman kontinuumu mürəkkəb kateqoriya kimi // Elmi xəbərlər. Bakı: ADU, 2006, s. 84-87
4. Bədii mətnin təşkilində məkan kateqoriyasının rolu // Elmi xəbərləri. Bakı: ADU, 2007, s. 75-80
5. Языковые средства образования пространственного и временного континуумов в художественном тексте // Вопросы гуманитарных наук. М.: Спутник, 2009, s. 104-108
6. Bədii mətndə zaman kontinuumunun təşkilində zaman zərflərinin və zaman semantikalı sözlərin rolu / Xarici dillərin tədrisinin aktual problemləri, IV Respublika Elmi Konfransının Materialları. Bakı: ADU, 2011, s. 55-58
7. On some linguistic means of formation of space continuum in English literary text // International Journal of English Linguistics. Vol. 3, Canadian Center of Sciences and Education, Toronto, 2013, № 1, p. 75-82.

РОЛЬ КАТЕГОРИИ КОНТИНУУМА В ПОСТРОЕНИИ
ХУДОЖЕСТВЕННОГО ТЕКСТА
(на материале английского языка)

Резюме

Целью данной диссертационной работы является исследование роли категории континуума в формировании англоязычного художественного текста. Работа состоит из введения, трех глав, заключения и списка использованной литературы.

Во введении обосновываются актуальность и новизна темы, определяются цель и задачи работы, объект исследования, его теоретическое и практическое значение, формулируются основные положения, выдвигаемые на защиту. Здесь же, определяются методы исследования, а также даются сведения об апробации исследования и о структуре работы.

В первой главе диссертации “Категория континуума и ее связь с другими категориями текста” рассматриваются теоретические предпосылки исследования, а также обосновывается необходимость изучения категории континуума именно в текстовом ракурсе.

Во второй главе диссертации “Роль временного континуума в построении художественного текста” анализируется временной параметр процесса текстообразования. Хотя здесь особое внимание уделяется эксплицитным средствам обеспечения временного континуума, указывается на случаи имплицитного проявления данного континуума.

Третья глава диссертации под названием “Роль пространственного континуума в построении художественного текста” посвящена пространственному аспекту в формировании текста. Рассматриваются функции наречий пространства, а также слов с пространственной семантикой, которые обеспечивают пространственный континуум.

В заключении обобщаются результаты исследования.

THE ROLE OF THE CATEGORY OF CONTINUUM
IN THE ORGANIZATION OF LITERARY TEXT
(on the basis of English materials)

Summary

The dissertation aims to investigate the role of the category of continuum in the organization of the English literary text. The work consists of introduction, three chapters, conclusion and the list of references.

The introduction includes the topicality and novelty of the research, defines the goal and objectives of the dissertation, formulates the main provisions to be defended, covers its theoretical and practical significance, the research methods and approbation as well as its structure.

The first chapter titled “The notion continuum and its relations with other text categories” covers the theoretical issues on this category, reveals its place in the system of text categories and gives arguments in favor of the study of continuum within text.

The second chapter entitled “The role of time continuum in the organization of literary text” is dealing with time as one of two types of continuum in literary text. It analyzes various explicit and implicit temporal devices used by a sender to organize literary texts. In this regard the relevant tense forms of the verb, the adverbs of time, the words with temporal semantics have been under special focus.

The third chapter named “The role of space continuum in the organization of literary text” touches upon the space as another type of continuum in literary text. It investigates the textual functions of the adverbs of place and the words with space semantics.

The conclusion summarizes the main results of the research.

Çapa imzalanıb: 25.10.2013
Format: 60x84 1/16. Tiraj: 100. Sifariş № 26.

“Mütərcim” Nəşriyyat-Poliqrafiya Mərkəzi
Bakı, Rəsul Rza küç., 125
tel./faks 596 21 44
e-mail: mutarjim@mail.ru

МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ
АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКИ
АЗЕРБАЙДЖАНСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ ЯЗЫКОВ

На правах рукописи

НУРАНА ГАДЖИ ГЫЗЫ СУЛЕЙМАНОВА

РОЛЬ КАТЕГОРИИ КОНТИНУУМА В ПОСТРОЕНИИ
ХУДОЖЕСТВЕННОГО ТЕКСТА
(на материале английского языка)

5708.01 – Германские языки

АВТОРЕФЕРАТ

диссертации на соискание ученой степени
доктора философии по филологии

Баку – 2013